

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ВИХОВАНOSTI МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Представлено методику констатувального етапу педагогічного експерименту, спрямованого на визначення рівнів вихованості міжетнічної толерантності учнів старших класів загальноосвітньої школи. Визначено критеріальні характеристики, розроблено систему показників та апробовано методику діагностування рівнів вихованості міжетнічної толерантності у старшокласників.

Ключові слова: міжетнічна толерантність, старшокласники, констатувальний експеримент, компоненти, критерії, показники та рівні вихованості міжетнічної толерантності старшокласників.

У сучасних умовах розвитку українського суспільства виховання на ідеях толерантності набуло особливої актуальності. Здійснюються наміри по-новому подивитись на світ, подолати перепони, які роз'єднують людей, утвердити між ними відносини на засадах гуманізму та взаєморозуміння. Тому активізується процес пошуку ефективних механізмів виховання дітей у дусі толерантності, поваги до прав та свобод інших людей незалежно від їхньої національної, соціальної належності, поглядів, світосприйняття, способів мислення та поведінки.

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дає підстави стверджувати, що ідеї виховання толерантності мають глибоке коріння в поглядах Г. Сковороди, М. Реріха, Ж. Руссо, В. Сухомлинського, Л. Толстого, К. Ушинського. Дослідженню підлягали окремі педагогічні аспекти толерантності. Зокрема, розглядалося формування ставлення вихованців до толерантності як суспільно значущої цінності (І. Бех, Т. Болотіна, Б. Гершунський, О. Грива, О. Клепцова, І. Крутова, П. Степанов); виховання міжетнічної толерантності (Г. Абдулкарімова, Н. Єдігова, Н. Магомедова, Ф. Малхозова, Н. Мольденгауер, З. Мубінова, В. Тишков).

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що дослідники зосереджуються переважно на обґрунтуванні загальних теоретичних основ виховання толерантності учнівської молоді. Водночас позакласна робота має великі потенційні можливості щодо формування толерантності. Особливого значення набуває проблема виховання толерантності для старшокласників. Старший шкільний вік — сенситивний період морального дозрівання, під час якого відбувається ста-

новлення самосвідомості, формується світогляд, самооцінка та уявлення про самого себе. Саме в цей час суттєво змінюється соціальна ситуація розвитку особистості.

Мета статті — окреслити зміст та методикою констатувального етапу педагогічного експерименту, спрямованого на визначення рівнів *вихованості* міжетнічної толерантності в учнів старших класів загальноосвітньої школи.

Завдання констатувального етапу дослідження передбачали: розроблення компонентів, критеріїв, показників та рівнів вихованості міжетнічної толерантності старшокласників; визначення рівнів вихованості міжетнічної толерантності учнів старших класів; визначення ступеня підготовленості педагогів загальноосвітніх шкіл до роботи з виховання міжетнічної толерантності старшокласників у позаурочній діяльності; з'ясувати особливості змісту організації навчально-виховного процесу позаурочної діяльності щодо виховання міжетнічної толерантності у старшокласників; сформулювати висновки за результатами констатувального експерименту.

У своїх працях дослідники по-різному тлумачать компоненти чи структуру міжетнічної толерантності, їх критерії та показники. Зокрема, О. Грива вивела структуру толерантності, яка охоплює такі складові:

Когнітивна складова — те, що людина знає, усвідомлює, чим свідомо оперує: знання про історію і культуру народів світу, регіон мешкання людини; основ релігії; про гендерні, вікові, етнічні та інші соціальні особливості представників різних груп; процеси, які характеризують сучасність: глобалізація, підвищена конфліктність світу, криза соціуму тощо.

Аксіологічна складова — ціннісні установки на цінність особистості і культури як соціального феномену; паритетні, взаємоповажливі відносини; соціальна відповідальність за свої слова і вчинки; подолання стереотипів, упереджень, агресії.

Інструментальна складова, що забезпечує вміння особистості: спілкуватися з представниками інших культур, соціальних груп; взаємодіяти з іншими людьми і групами; діяти в умовах полікультурного світу, гетерогенних груп; полікультурно мислити; здійснювати саморегуляцію.

Якісна складова, що регламентує якості особистості: терпіння; емпатійність; критичність мислення; соціальну гнучкість; соціальну перцепцію; емоційну стабільність; самостійність; позитивну самооцінку [4, с. 14].

Такої ж думки дотримується О. Волошина, яка зазначає, що як цілісне особистісне утворення міжетнічна толерантність виступає у вигляді її складових: когнітивної, аксіологічної, інструментальної. Ці складові органічно взаємопов'язані, взаємовпливають і взаємозумовлюють одна одну [2, с. 10].

У дисертаційних дослідженнях автори визначають і такі компоненти виховання толерантності, як когнітивно-ціннісний, перцептивно-емоційний, рефлексивно-поведінковий (М. Андреев); когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний (Л. Бернадська).

Аналізуючи толерантність з позиції соціальних установок, знань, якісних рис та інструментальних умінь, О. Грива критеріями міжетнічної толерантності визначила такі інтегративні характеристики особистості: терпимість, емпатійність, комунікативність, емоційна стабільність, соціальна активність, достатній рівень культури та освіти, достатній рівень розвитку мислення. Ці критерії, на думку автора, можуть бути використані у системі освіти з метою виховання міжетнічної толерантності у молоді для проектування виховного процесу, діагностування розвитку особистості та групи, для оцінювання результатів освітнього процесу [4, с. 14].

Виходячи із сутності толерантного виховання та враховуючи предмет дослідження, О. Волошиною були виділені такі основні показники виявлення рівнів сформованості толерантності: пізнавальний, чуттєво-мотиваційний, поведінковий [2, с. 18].

Аналіз наукової літератури дає нам підстави погодитися із тими дослідниками, котрі основними компонентами виховання толерантності вважають когнітивний, емоційно-ціннісний та практично-діяльнісний.

Когнітивний компонент виявляється через такі показники: розуміння сутності поняття «міжетнічна толерантність» та явищ національного життя інших етнічних груп; гнучкість і критичність мислення, визнання існування інших поглядів, прогнозування можливих шляхів вирішення проблеми.

Показниками вихованості міжетнічної толерантності за *емоційно-ціннісним компонентом* є: позитивні емоції, потреби, мотиви, що спрямовані на досягнення взаєморозуміння у процесі міжособистісних відносин з представниками інших націй і національностей; ціннісне ставлення до культури представників інших національностей; стійкість інтересу до пред-

ставників інших національностей, їхньої культури, звичаїв, традицій.

Критерієм *практично-діяльнісного компонента* є застосування знань і вмінь толерантної взаємодії з представниками інших національностей у поведінці. Виявляється у таких показниках: довіра, співпраця, здатність до діалогу з іншими; доброзичливість; самостійність; контроль за ситуацією і поведінкою інших людей, самоконтроль.

Наступний етап розроблення програми дослідження полягав у виборі методів діагностування показників. Основними методами було обрано такі: анкетування, тестування, бесіди, спостереження, експертна оцінка, аналіз письмових творчих робіт.

Для встановлення валідності, а також зважаючи на те, що міжетнічна толерантність є складним інтегративним утворенням і для її дослідження немає універсальної методики, рівень міжетнічної толерантності старшокласників у загальноосвітніх школах нами визначався за допомогою комплексу спеціальних методик.

Складаючи анкети, ми використовували розроблені В. Борисовим [1, с. 242] прийоми:

1. Відсутність можливості проникнення досліджуваних у сутність того, що вивчається за допомогою завдань.
2. Відображення конкретних, а не загальних аспектів певної сфери поведінки.
3. Уникнення наочних соціально бажаних / небажаних завдань.

Розробляючи завдання для методик дослідження міжетнічної толерантності, ми враховували проблеми, які призводять до низької валідності тестів:

1. Настанова на погодження. Це тенденція досліджуваного погоджуватися з твердженнями або відповідати на питання «так» незалежно від їхнього змісту.
2. Настанова на соціально схвальні відповіді. Якщо можлива «соціально бажана» відповідь, то досить імовірно, що досліджувані дадуть саме цю відповідь, щоб виглядати «соціально позитивними».
3. Настанова на невизначені або середні відповіді. Якщо в опитувальнику подана середня категорія відповідей (наприклад: «не знаю», «не впевнений» або «не можу дати відповідь»), то деякі опитувані схильні обирати саме цей варіант як безпечний компроміс.

У своєму дослідженні ми поєднали кількісний і якісний аналіз. Окрім того, проводилося цілеспрямоване та випадкове спостереження. На думку С. Гончаренка, цей метод є усезагальним, оскільки спостереження – процес, внутрішньо притаманний будь-якій практичній діяльності. Його особливостями є спрямування до зрозумілої конкретної мети; планомірність і систематичність; об'єктивність у сприйманні об'єкта вивчення і його фіксації; збереження природного перебігу психолого-педагогічних процесів [3, с. 130].

За допомогою методу спостереження було вивчено та описано природну поведінку підлітків (або їхніх груп) у буденній діяльності дитячих об'єднань, яка передбачала різні особистісні прояви підлітків. Спостереження здійснювалось як відсторонено (природне спостереження), так і в процесі включення в життя підлітків (включене спостереження), що сприяло максимальному наближенню до досліджуваних.

Кожна розроблена нами анкета складалася з питань, що давали змогу оцінити рівень вихованості когнітивного, емоційно-ціннісного, практично-діяльнісного компонентів. Також анкети містили питання, в яких були варіанти відповідей і які потребували творчої роботи респондента. Анкетне опитування проводилося з метою виявлення: рівня вихованості міжетнічної толерантності старшокласників; їхньої самооцінки свого рівня толерантної міжетнічної взаємодії; впливу різних факторів на виховання міжетнічної толерантності.

Рівні вихованості когнітивного компонента міжетнічної толерантності визначалися методом оцінювання вирішення низки завдань: «Дайте визначення поняття «міжетнічна толерантність», «Що означає міжетнічна толерантність як принцип життєдіяльності?», «Що є альтернативою міжетнічної толерантності?» Поінформованість про етнічні групи, що населяють регіон, діагностувалася такими питаннями: «Чи знаєте Ви іншомовні слова інших національностей?», «Чи знаєте Ви обряди і звичаї народів, які проживають в місті», «Чи відомі Вам казки, легенди, прислів'я, приказки, пісні, загадки інших народів?», «Чи знаєте Ви ігри та забави інших національностей?»

Для виявлення рівня оцінювання емоційно-ціннісного компонента учням було запропоновано відповісти на питання: «Ви цікавитеся культурою, традиціями і звичаями свого народу?», «Ви цікавитеся історією інших народів?», «Ви цікавитеся культурою, традиціями і звичаями інших народів?» Також

були заготовлені провокативні фрази, на які респондент мав дати стверджувальну або негативну відповідь, а потім пояснити (за необхідності) свою думку: «Є народи і нації, до яких важко добре ставитися», «Мені подобаються дізнаватися щось нове про людей іншої національності», «Мене дратують інші, не знайомі для мене традиції, звичаї та обряди людей, які проживають зі мною в одному місті», «Мені подобаються твори мистецтва інших народів», «Нині існує напруженість у відносинах між людьми різних національностей», «Більшість злочинів у нашому місті скоюють приїжджі», «Представники інших національностей занадто складні, щоб їх можна було зрозуміти». Також виявленню рівня оцінювання емоційно-ціннісного компонента сприяла анкета «Ставлення до толерантності та ксенофобії». Респондентам було запропоновано дати відповіді на такі питання (питання були відкритими і закритими): «Що є основними причинами конфліктів між представниками різних народів?», «У чому причини виникнення конфліктів з іноземцями?», «Чи могли б Ви чинити насильство над людиною, яка відрізняється від Вас вищезазначеними рисами?»

Практично-діяльнісний компонент вихованості міжетнічної толерантності ми досліджували за допомогою аналізу відповідей на питання, в яких запропонована певна ситуація, наприклад: «Що Ви будете робити, якщо Вам пропонують працювати з людиною іншої національності?», «Що Ви будете робити, якщо Ви їдете в купе вагона з представником іншої раси?», «Що Ви будете робити, якщо Ваш друг (подруга) збирається одружитися з людиною іншої національності?», «Що Ви будете робити, якщо стали свідком конфліктної ситуації між представниками різних національностей?»

За підсумками проведеної роботи на констатувальному етапі дослідження можна зробити такі висновки:

1. Констатувальний етап експериментальної роботи був спрямований на розроблення програми діагностування рівня вихованості міжетнічної толерантності старшокласників (компоненти, критерії, показники, методи діагностування та математичної обробки результатів).

2. Компонентами міжетнічної толерантності старшокласників є когнітивний, емоційно-ціннісний, практично-діяльнісний. Кожен компонент за своїми критеріями має показники і оцінюється, виходячи з трьох рівнів (високого, середнього

та низького), відповідно до якого визначався загальний рівень вихованості міжетнічної толерантності.

3. Основними методами експериментальної роботи було обрано анкетування, тестування, спостереження, бесіда, аналіз діяльності.

Література

1. Борисов В. В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнів та студентської молоді : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / В. В. Борисов. — К., 2005. — 528 с.
2. Волошина О. В. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. В. Волошина. — Херсон., 2007. — 22 с.
3. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. — Київ-Вінниця: Вінниця, 2008. — 278 с.
4. Грива О. А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища : автореф. дис. ... д-ра філософ. наук : 09.00.10 «Філософія освіти» / О. А. Грива. — К., 2008. — 34 с.

Представлена методика констатуючого етапу педагогического эксперимента, направленного на определение уровней воспитанности межэтнической толерантности у учащихся старших классов общеобразовательной школы. Определены критериальные характеристики, разработана система показателей и апробирована методика диагностики уровней воспитанности межэтнической толерантности старшеклассников.

Ключевые слова: *межэтническая толерантность, старшеклассники, констатирующий эксперимент, компоненты, критерии, показатели и уровни воспитанности межэтнической толерантности старшеклассников.*

O. V. Verbytskyi

Methods to Study Interethnic Tolerance of High School Students

The Institute of Problems on Education of the National academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskooho Str., Kyiv, Ukraine).

The article deals with the methods of the ascertaining stage of a pedagogical experiment aimed at determining the levels of interethnic tolerance in senior pupils of secondary schools. Criteria characteristics, the system of indices and levels of education of ethnic tolerance in high school students have been defined. By means of theoretical analysis of scientific and educational literature, components of the quality under research are determined: cognitive, emotional-value, practical and activity. Levels of education of interethnic tolerance are described: high, medium, low. The main methods of diagnostics used are: questionnaires adapted for high school students, tests, interviews, observations, expert evaluation, analysis of written creative works. The use of complex techniques helped to receive objective information about the dynamics of the formation of interethnic tolerance of senior students in the extracurricular activities of secondary schools.

Keywords: *interethnic tolerance, senior students, ascertaining experiment, components, criteria, indicators and levels of education of interethnic tolerance in high school students.*

References

1. Borysov, V.V. (2005). Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia natsionalnoi samosvidomosti uchniv ta studentskoi molodi [Theoretical and methodological bases for the formation of national consciousness of pupils and students]. (Doctoral dissertation, Kyiv).
2. Voloshyna, O.V. (2007). Pedahohichni umovy vykhovannia tolerantnosti u pidlitkiv starshoho viku v pozaklasnii roboti [Pedagogical conditions for education of tolerance in older teens in extracurricular activities]. (Dissertation Abstract, Herson).
3. Honcharenko, S.U. (2008). Pedahohichni doslidzhennia: Metodolohichni porady molodym naukovtsiam [Pedagogical Research: Methodological advice to young scientists]. Kyiv-Vinnytsia: Vinnytsia.
4. Hryva, O.A. (2008). Tolerantnist v protsesi stanovlennia molodi v umovakh polikulturnoho seredovyshcha [Tolerance in young people formation under conditions of multicultural environment]. (Dissertation Abstract, Kyiv).